

Jan Salm

DOM FRENTZLA W ELBLĄGU
90-LETNI STARUSZEK I WYBITNE DZIEŁO ARCHITEKTURY EUROPEJSKIEGO MODERNIZMU

Recepcja awangardowych rozwiązań modernistycznych była na terenie międzywojennych Prus Wschodnich na tle innych obszarów ówczesnych Niemiec dość skromna. Tym bardziej warto eksponować unikatowy charakter zbudowanego w Elblągu w latach 1927/1928 domu dr. Ottona Erwina Frentzla. Potrzebę tę wzmacnia fakt, że obiekt jest znaczącym dziełem wybitnego architekta niemieckiego Hugo Häringa. Dom przy ul. Trybunalskiej 17, po przeprowadzeniu odpowiednich prac renowacyjnych i konserwatorskich, może stać się ważnym składnikiem modernistycznego dziedzictwa Elbląga.

Silnie zniszczony w wyniku II wojny światowej Elbląg pozostaje miastem, w którym przetrwało sporo pozostałości architektury z pierwszej połowy XX wieku, ściślej z lat międzywojennych. Wśród nich istnieje kilka budowli o wysokiej – można zaryzykować twierdzenie – europejskiej klasie.

Pojedyncze obiekty, ale i całe osiedla zostały w dużym stopniu scharakteryzowane przez Jerzego Domino w tomie IV obszernej monografii miasta[1]. To dobry, ale w sumie rzadki przykład uwzględniania XX-wiecznej architektury i przeobrażeń urbanistycznych w pracach poświęconych ośrodkom miejskim Polski północno-wschodniej. Można jednak uznać, że dopiero poświęcony Elblągowi zeszyt kwartalnika „Renowacje i Zabytki" z 2014 roku ukazał bogactwo architektury i urbanistyki Elbląga i przyczynił się z pewnością do ich popularyzacji w zasięgu niemającym dotąd miejsca. Z oczywistych przyczyn nie

1 J. Domino, *Część trzecia. Rozwój przestrzenny i sztuka w latach 1918-1945*, [w:] *Historia Elbląga*, t. IV (1918--1945), red. M. Andrzejewski, oprac. M. Andrzejewski, J. Domino, M. Józefczyk, Gdańsk: Marpress, 2002, s. 208-271.

wszystkie obiekty i ważne zagadnienia zostały w nim przedstawione w sposób pełny, ale autorkom i autorom kilkunastu profesjonalnych tekstów udało się w dużym stopniu ukazać specyfikę tego pod wieloma względami wyjątkowego miasta. Na jego obraz składają się: dziedzictwo średniowiecza i wczesnej nowożytności związane z funkcjonowaniem Elbląga w hanzeatycko-krzyżackim świecie, potem w Rzeczpospolitej, spadek po bujnym rozwoju w drugiej połowie XIX i pierwszych dekadach XX wieku, wreszcie kataklizm 1945 roku i bardzo wyraziste próby jego zaleczenia na czele z budzącą niekiedy wątpliwości retrowersją i jednocześnie fascynującymi rezultatami badań archeologicznych.

Dziedzictwo miasta z okresu rozwoju międzywojennego jest wprawdzie elementarnie rozpoznane, ale wymaga dalszych szczegółowych badań. Dotyczy to zresztą wielu innych ośrodków dawnych Prus Wschodnich. W przypadku Elbląga na badaczy czekają interesujące studia dotyczące wielu zagadnień, między innymi planów urbanistycznego rozwoju miasta w latach 20. i 30. XX wieku, bo to ważna karta z dziejów nowoczesnego Elbląga[2]. Ale też architektury użyteczności publicznej (zwłaszcza szkół), wreszcie budownictwa mieszkaniowego tego okresu, zarówno w odniesieniu do zabudowy wielorodzinnej, jak i indywidualnych przykładów willi i domów przedmiejskich. Wspomniane obiekty i założenia warte są starannych badań z racji ich roli w układzie przestrzennym współczesnego miasta, ale także ze względów konserwatorskich – aby zapewnić im odpowiednią, skuteczną ochronę w oparciu o odpowiednią wiedzę.

Jedną z najciekawszych, choć stanowczo zbyt słabo spopularyzowanych budowli międzywojennego Elbląga jest dziś niepozorny i zdominowany przez otoczenie dom przy ul. Trybunalskiej 17, będący w latach międzywojennych własnością kupca Ottona Erwina Frentzla[3]. To jedyna na terenie współczesnej Polski realizacja projektu wybitnego architekta niemieckiego Hugo Häringa (1882-1958), propagatora architektury „organicznej", metody projektowania dopasowanej do otoczenia, preferującej wprawdzie nowoczesne materiały i technologie, ale jednocześnie bardzo wstrzemięźliwej w doborze środków formalnych. Hugo Häring to jeden z najciekawszych przedstawicieli niemieckiego modernizmu i awangardowego ruchu „Neues Bauen", powiązanego z Bauhausem[4].

Budynek jest zlokalizowany na wydłużonej działce usytuowanej na narożniku ulic Trybunalskiej (dawna Bismarckstr.) i znacznie obecnie poszerzonej do skali arterii 12 Lutego (dawna Hohe Zinnstr.). Ten „modernistyczny weteran" świętuje właśnie swe dziewięćdziesięciolecie – powstał w latach 1927/1928 wedle

2 P. Kleemann, *Skizze über die bauliche Entwicklung Elbings*, [w:] Ostdeutsche Bau-Zeitung, nr 79, 1929, s. 585-592.

3 Nie udało mi się uzyskać konkretnych informacji biograficznych dot. O. E. Frentzla, który wywodził się zapewne z kręgów elbląskiego mieszczaństwa.

4 A. Niezabitowski, *Architektura organiczna Hugona Häringa. Doktryna – oddziaływanie – analogie*, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Architektura, z. 18, Gliwice 1991.

1. *Elbląg, ul. Trybunalska 17. Dawny dom dr. Frentzla. Stan obecny (2018). Widok od północy. Fot. Jan Salm.*

projektu wspomnianego Häringa, ale można przypuszczać, że w realizacji sporą rolę odegrał jego ówczesny asystent, inżynier Karl Böttcher (1904-1992), który być może nadzorował budowę. W berlińskim Architekturmuseum znajduje się 5 rysunków dotyczących elbląskiego domostwa, ukazujących rzuty piwnicy, parteru i piętra, przekrój i detal stolarki okiennej[5]. Rysunki są uzupełnione licznymi odręcznymi komentarzami i opisami.

Dziś wobec postępującej degradacji budynku i jego otoczenia – dawny ogród to dziś dziki parking – nie jesteśmy w stanie docenić rangi obiektu i prekursorskich rozwiązań zastosowanych przez Häringa. Budynek został bardzo konsekwentnie zaprojektowany i dopasowany do wówczas innego, ale niełatwego kontekstu przestrzennego, między innymi nieregularnej, wydłużonej działki. Skalą nie przerastał zbytnio niskiej zabudowy wzdłuż ul. 12 Lutego, od południowego wschodu wzdłuż opadającej lekko ulicy sąsiadował z nim przydomowy ogród. Dom mieszkalny tworzył wyrazisty, świadomie skomponowany zespół brył. Najważniejszy ich element stanowił dwukondygnacyjny kubik wyniesiony nieco ponad poziom terenu i skierowany narożnikiem na północ. W nim mieściło się główne wejście, sień, jednobiegowe schody na piętro, zejście do piwnicy oraz zespół głównych pomieszczeń, zapewne jadalnia i kuchnia. Uzupełniały je pomieszczenia gospodarcze i dwie toalety. Na piętrze ulokowano 3 małe sypialnie, jedną dużą (małżeńska?) zintegrowaną z pokojem dziennym, łazienkę i WC. Do narożnego kubika dodano niższe, parterowe

5 Technische Universität Berlin. Architekturmuseum, nr 34125-34129.

2. *Elbląg, ul. Trybunalska 17. Dawny dom dr. Frentzla. Stan obecny (2018). Widok od północnego wschodu. Fot. Jan Salm.*

bryły lub mury. Od północnego wschodu była to ściana z furtką, za którą krył się gospodarczy dziedzińczyk i garaż z ryzalitowanym wjazdem od ulicy 11 Lutego. Od strony ogrodu ulokowano skrzydło z dwoma zintegrowanymi pomieszczeniami. Tworzyły one w przyziemiu aneks jadalni (może salon?) i mieściły jednocześnie schodkowe zejście na podwórze. Powyżej znajdował się niewielki taras osłonięty od ulicy ścianką i połączony na piętrze z pokojem dziennym. Przedstawione rozwiązania formalne pozwoliły zrytmizować bryłę i zaakcentować rangę kompozycyjną narożnika, a jednocześnie stworzyć sprawny funkcjonalnie i zapewne wygodny dom mieszkalny. Za interesujące i dostosowane do zastanej sytuacji trzeba uznać rozwiązanie elewacji. Od strony obu ulic są one zaopatrzone w niewiele otworów okiennych, po części ma-

3. *Elbląg, ul. Trybunalska 17. Dawny dom dr. Frentzla. Stan obecny (2018). Widok od południowego wschodu. Fot. Jan Salm.*

jących postać luksferowych świetlików z przemyślnym systemem wentylacyjnym. Można powiedzieć, że tak ukształtowane elewacje zewnętrzne ochraniały wnętrze i prywatność budynku. Znacznie więcej światła wpuszczały horyzontalne okna od podwórza. Zapewniały one też widok na tarasowato zakomponowany ogród, oddzielony od kameralnego dziedzińca niskim murem z furtką. Tu znów dostrzec można zastosowanie przez Häringa strefowania układu funkcjonalnego i podziału wewnętrznej przestrzeni na część gospodarczo-komunikacyjną przy garażu, przydomowe patio otoczone z dwóch stron zabudową, wreszcie ogród opadający wraz z ulicą w stronę południową i zapewne dwupoziomowy.

Warto zauważyć, że mimo dekapitalizacji budynek zachował sporo elementów autentycznych zwłaszcza we wnętrzach, to między innymi poręcze, odrzwia z klamkami, armatura, częściowo posadzki i płytki ścienne czy zastosowane do sufitowego świetlika oryginalne luksfery firmy Deutsche Luxfer Prismen Gesellschaft z Berlina-Weissensee. Nie przetrwała niestety pierwotna stolarka o interesujących rozwiązaniach technicznych, ale zachowane w berlińskich zbiorach rysunki i zdjęcia archiwalne umożliwiają ich odtworzenie.

Mniej powiedzieć można o pierwotnej kolorystyce obiektu. Elewacje pokrywały jasne, chropawe tynki (zapewne z dodatkiem żwiru), mocny akcent stanowiła malowana stolarka okienna o charakterystycznych, wysuniętych przed lico ościeżnicach. Od strony ulic okna miały krzyżowe podziały szprosów, a od podwórza potrójny układ skrzydeł. Cegła klinkierowa była zastosowana w podeście głównego wejścia, może też w schodach i murku ogrodu.

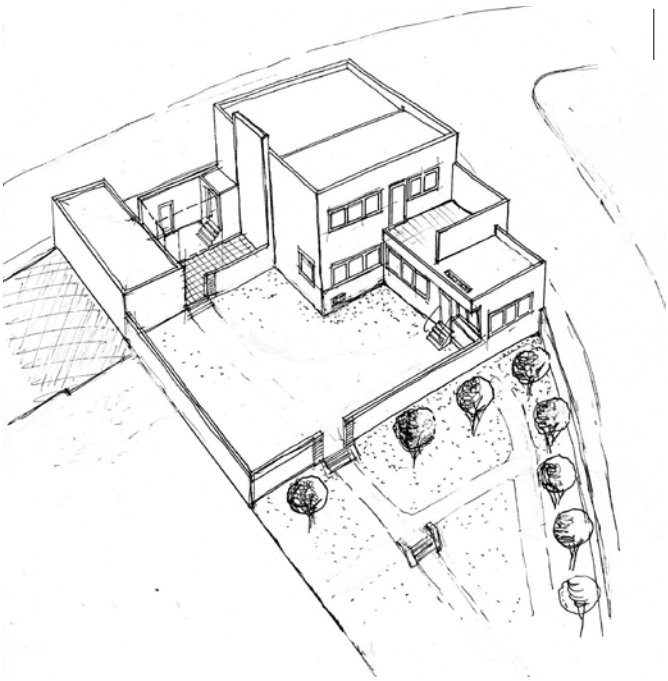
W ostatnim okresie dawny dom dr. Frentzla przedstawiła interesująco Jolanta Barton-Piórkowska na łamach wspomnianego zeszytu „Renowacji i Zabytków”[6]. To ważny impuls do popularyzacji na terenie naszego kraju tego wybitnego, aczkolwiek trochę zapomnianego (albo może raczej odpowiednio nierozpropagowanego!) ważnego dzieła europejskiego modernizmu. Tymczasem w publikacjach zagranicznych elbląska realizacja Hugo Häringa była wcześniej wymieniana wielokrotnie. Projekt wzmiankują niemal wszystkie monografie tego architekta, poczynając od „klasycznej” pracy Jürgena Joedicke i Heinricha Lauterbacha z 1965[7]. Szczególnie istotne są efekty badań przeprowadzonych przez Petera Blundella Jonesa[8] i Matthiasa Schirrena[9]. Ten pierwszy w oparciu o wspomniane plany z berlińskich zbiorów opracował

6 J. Barton-Piórkowska, *Architektura modernistyczna w Elblągu*, [w:] Renowacje i Zabytki, nr 3 (51), 2014, s. 112-113. Co ciekawe, J. Domino (zob. przyp. 1) nie wymienia z nazwy i autorstwa domu przy ul. Trybunalskiej.

7 J. Joedicke, H. Lauterbach, *Hugo Häring – Schriften, Entwürfe, Bauten. Dokumente der Modernen Architektur*, Stuttgart; Zürich; Krämer, 2001, zweite, überarbeitete Auflage, s. 162.

8 P. Blundell Jones, *Hugo Häring: The Organic versus the Geometric*, Stuttgart; London: Ed. Menges, 1999, s. 128.

9 M. Schirren, *Hugo Häring. Architekt des Neuen Bauens 1882-1958*, mit einem kritischen Werkkatalog von S. Claus und M. Schirren, ausgewählten Texten von Hugo Häring sowie einem Geleitwort von V. Šlapeta, Berlin: Akademie der Künste, 2001, s. 183.

4. *Elbląg, ul. Trybunalska 17. Dawny dom dr. Frentzla. Szkicowa rekonstrukcja stanu pierwotnego (1928). Rys. Jan Salm na podstawie rys. Petera Blundell-Jonesa.*

między innymi rekonstrukcyjny model budynku, a ponadto przeprowadził analizę formalną jego bryły i rozplanowania; drugiemu zawdzięczamy monumentalne studium monograficzne całego dorobku architekta[10]. U Schirrena zwięzłą charakterystykę domu Frentzla uzupełniły dotąd niepublikowane, archiwalne zdjęcia. Obaj autorzy stwierdzili, że projekt elbląski odgrywa, mimo niewielkiej skali, ważną rolę w zobrazowaniu rozwoju poglądów Hugo Häringa i jego architektonicznego dorobku. Ale wszystkim dotychczasowym badaczom zabrakło rzeczy podstawowej – badań *in situ*: bezpośredniego poznania obiektu, konfrontacji planów z realizacją i wreszcie oceny stanu zachowania.

Nie ma w związku z tym wątpliwości, że najbardziej kompetentną osobą odnośnie do domu dr. Frentzla pozostaje inż. Elżbieta Bukowska zajmująca się budynkiem w ramach działań podejmowanych przez WUOZ Oddział Elbląg, prowadząca od wielu lat samodzielnie badania architektoniczne i wykonująca dotyczące go projekty[11]. Inżynier Elżbieta Bukowska jest autorką precyzyjnych materiałów badawczych na temat tego obiektu i bogatej dokumentacji techniczno-budowlanej. To znakomita podstawa do wykonania kompleksowego projektu konserwatorskiego i wszelkich innych działań prowadzących zarówno do poprawy stanu zabytku, jak również jego popularyzacji.

10 Warto w tym miejscu wspomnieć, że związki Häringa ze wschodnimi Prusami zaczęły się jeszcze w latach Wielkiej Wojny. Architekt w l. 1915-1921 realizował szereg projektów odbudowy zniszczonych budynków w miasteczku Allenburg/Alembork (dziś Drużba w obwodzie kaliningradzkim) i jego okolicach, m.in. majątku Gross Plauen (dziś Fiedotowo). Zob: M. Schirren, dz. cyt., s. 30-34, 85-108.

11 Pani inż. Elżbiecie Bukowskiej składam w tym miejscu wielkie podziękowania za poświęcony mi czas i udostępnione materiały oraz dokumentacje.

Nie ma wątpliwości, że dom przy ul. Trybunalskiej 17 jest ewenementem w skali województwa warmińsko-mazurskiego, na tym terenie nie zachował się chyba żaden porównywalnej klasy architektonicznej modernistyczny budynek mieszkalny. A może po prostu takich nie było? Można bowiem przypuszczać, że równie awangardowych dzieł w dość tradycjonalistycznych i konserwatywnych Prusach Wschodnich istniało niewiele i dotyczyły one niemal wyłącznie architektury użyteczności publicznej, czego dowody znaleźć możemy zresztą także w Elblągu[12]. Jako przykłady służyć mogą: dawna Jahn-Schule (dziś gimnazjum nr 5), dawna Akademia Pedagogiczna (dziś Zespół Szkół Mechanicznych) i dawna Szkoła Gospodarstwa Domowego dla Dziewcząt przy ul. Królewieckiej (dziś Zespół Szkół Gospodarczych).

Ranga domu przy ul. Trybunalskiej 17 jako unikatowego i awangardowego dzieła architektonicznego jest niepodważalna. To budowla prekursorska i do tego wciąż autentyczna. Ale nie tylko o naukowo-historyczne uwagi tu idzie. Myślę, że może ona stać się ważnym obiektem w promocji Elbląga jako miasta dobrze wykorzystującego swe XX-wieczne dziedzictwo architektoniczne. Oczywiście niezbędny jest do tego odpowiedni program renowacji i adaptacji wsparty badaniami konserwatorskimi, którymi dzięki wielopłaszczyznowym działaniom inż. Bukowskiej już dysponujemy.

Zaryzykuję twierdzenie, że żadne z miast województwa warmińsko-mazurskiego nie ma tak różnorodnego i dobrze zachowanego zespołu zabudowy ukazującego obraz przemian architektury miejskiej tego regionu lat międzywojennych. To trzeba traktować jako pewnik i atut. Elbląg należy do dość specyficznego i elitarnego grona. W całej Europie Środkowej podejmuje się od wielu lat badania obiektów wszystkich odcieni i nurtów architektury modernistycznej. Często właśnie wille i prywatne siedziby z pierwszych dekad XX wieku stają się istotnymi atrakcjami turystycznymi, centrami badawczymi czy ośrodkami kultury. W Brnie na Morawach mamy willę Tugenthatów – wybitny projekt Miesa van der Rohe (1928). W łużyckim Löbau zachowała się willa projektu Hansa Scharouna (1932/1933), w Pradze funkcjonuje willa Müllera z lat 1928--1930, wybitne dzieło Adolfa Loosa. Nie ma już za to świetnej rezydencji rodziny Wolf w Gubinie nad Nysą, zaprojektowanej w 1925 roku przez Ludwiga Miesa van der Rohe. Ale są plany, by ją odbudować lub przynajmniej uczytelnić obrys murów! Przykłady takich obiektów i inicjatyw prowadzących do ich konserwacji, a potem udostępnienia publiczności – turystom czy badaczom – znaleźć można więcej. Warto, by niedługo na szlaku środkowoeuropejskich willi doby modernizmu znalazł się równo 90-letni dom dr. Ottona Erwina Frentzla – wyjątkowa realizacja Hugona Häringa.

Jan Salm

12 J. Salm, *Modernizm w architekturze Prus Wschodnich. Wstęp do badań*, [w:] *Modernizm w Europie, Modernizm w Gdyni. Architektura lat międzywojennych i jej ochrona*, red. nauk. M. J. Sołtysik, Gdynia: Urząd Miasta Gdyni, 2009, s. 135-142.

Jan Salm, architekt, historyk architektury i urbanistyki, wykładowca akademicki. Studiował architekturę na Politechnice Łódzkiej i konserwatorstwo na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. W 1996 roku uzyskał tytuł doktora nauk technicznych na macierzystej uczelni, a w 2007 habilitował się na wydziale architektury Politechniki Wrocławskiej. Od 2009 roku jest profesorem nadzwyczajnym w Instytucie Architektury Politechniki Łódzkiej i kieruje Zakładem Historii Architektury, Rewitalizacji i Konserwacji Zabytków. Główne kierunki zainteresowań badawczych/badań to: architektura i urbanistyka dawnych Prus Wschodnich w pierwszej połowie XX wieku, metody odbudowy miast po zniszczeniach wojennych (teoria i praktyka), zagadnienia ochrony zabytkowych układów miejskich Polski północno-wschodniej oraz średniowieczna architektura obronna.